

VÝVOJ PÉČE O SIROTKY V ČECHÁCH A OKRESNÍ SIROTČINEC V PARDUBICÍCH DO ROKU 1914

Martina HALÍŘOVÁ

Sociální péče o sirotky má hluboké kořeny. Nařízení týkající se zabezpečení sirotek jsou doložena z období středověku. Nezletilý sirotek byl odkázán na pomoc ostatních, na její úroveň měl vliv sociální původ jeho rodičů. Jinak vypadala péče u osob pocházejících ze šlechtických rodin, jinak u měšťanů a jinak v nejhudších vrstvách. Zámožní sirotci žili většinou z odkazu svých rodičů. Péče o nejhudší, kde je nemohl zabezpečit majetek, spadala do kompetence církve. V této době vystupoval panovník jako ochránce všech sirotek, jenž dbá o jejich dobro a prospěch. Jako prostředníky své péče, ochrany a dohledu nad vdovami a sirotky užíval soudní úřady, postupně přenechával svá práva zemskému soudu a zemským úředníkům, ze kterých se vyvinul tzv. vrchnoporučenský úřad. Sirotčí agenda byla původně s ostatní agendou soudu směřována. Od roku 1543 byly při každém ze tří ročně vykonávaných soudů vyhrazeny zvláštní čtyři dny, kdy byly projednávány sirotčí záležitosti. Soud byl oprávněn a povinen dohlížet na správný průběh správy sirotčího jmění, v případě nesrovnalostí či zpronevěry byl povinen postarat se o nápravu. Zároveň se k němu mohli sirotci odvolat, a to ve všech důležitých záležitostech jako např. v otázce uzavření manželství, při ustanovení a zrušení poručenství, při prodeji majetku či nahrazování škody způsobené poručníkem.¹⁾ V raném novověku se o nemajetné sirotky na svém panství musela postarat vrchnost. Ta svou povinnost plnila prostřednictvím své kanceláře. Sirotci byli v této době posíláni do služby na selské grunty, které se nacházely na panství, nebo sloužili přímo v sídle vrchnosti.

Změnu v péči o sirotky přineslo osmnácté století, kdy se stát snažil důsledněji kontrolovat péči o nemajetné sirotky pomocí různých nařízení. Roku 1754 bylo vydáno nařízení „Bettler-, Schub und Verpflegsordnung“, ve kterém byly zakotveny zásady chudinské péče. Tyto zásady se týkaly

1) KAPRAS, Jan: *Poručenství nad sirotky v právu českém se zřetelem k právům římskému, německému a v Rakousích platnému*, Praha 1904.

rovněž péče o sirotky. Nárok na podporu měly pouze osoby trvale žijící na jednom místě, při přestěhování jedinec získal právo na podporu po deseti letech trvalého pobytu.²⁾ Důležitou osobou v kontrole kvality péče o sirotka se stal farář, který kromě svých duchovních povinností byl pověřen správou farních chudinských institutů. K jeho úkolům patřil i dozor a evidence sirotků, kteří se nacházeli na jeho farnosti. Farář byl nejen duchovním správcem, ale začal plnit i funkci státního úředníka.

V době vlády Marie Terezie byla s větší důsledností uplatňována kontrola chudých vrstev, jedním z jejích prostředků se stalo „základní“ školství, jeho pomocí měla být šířena osvěta mezi chudé vrstvy obyvatelstva. Osvěta se týkala nejen péče o vlastní zdraví, ale i chování. Aby stát dosáhl svého cíle, bylo nutno školní docházku prosadit, na to myslel již v tereziánský *Schulpatent*, kde je zakotvena ochrana dětí vůči přílišnému zatěžování organismu těžkou fyzickou prací a je zmíněna nutnost zřizování škol při manufakturách, ve kterých pracují chudé děti a sirotci. S ohledem na výdělečnou práci dětí bez rodičů a jejich ubytování v prostorách manufaktury se stalo důležité zachování zdraví a mravnosti, proto školský patent následovala nařízení chránící nejen zdraví, ale i zabráňující předčasnému tělesnému styku mezi chlapci a dívkami. Zároveň v této době se v českých zemích objevují nové instituce, které se specializují na výchovu sirotků či na jejich převýchovu. Vznik těchto institucí je také podporován ze strany státu, přesto se nesetkáváme s pevnějším právním zakotvením sirotčí péče.

Otázku, kdo je sirotek a podobu péče o něj řešil v 19. století rakouský občanský zákoník z roku 1811, ve kterém nalezneme právní vymezení pojmu sirotek a další ustanovení vztahující se k povinnostem poručníka a k otázce odměn za péči o osiřelé dítě.³⁾ Za sirotka je považováno nezletilé dítě, kterému zemřel otec. Z toho vyplývá, že pokud dítěti zemřela matka, nebylo považováno za úplného sirotka. Ke konci století se toto nazírání změnilo, za sirotka byl považován ten, jemuž zemřeli oba rodiče, zároveň se objevuje termín polosirotek, kterým bylo označováno dítě, jemuž zemřela matka nebo otec.⁴⁾

2) HIML, Pavel: *Agentury osvicenského blaha. „Francouzské souvislosti reformy policie v habsburské monarchii v druhé polovině 18. století.* In: LORMAN, Jaroslav – TINKOVÁ, Daniela (eds.): *Post tenebras spero lucem.*, Praha 2009, s. 55–76.

3) *Obecný zákoník občanský císařství rakouského* [dále ABGB], Vídeň 1862.

4) §§2–3, Zákon daný 29. října 1902, č. 78, kterým stanoví se bližší předpisy, jak upotřebiti se má částí správních přebytků společných pokladen sirotčích přidělených království Českému říšským zákonem ze dne 3. června 1901, č. 62 ř. z., In: *Zákoník zemský království Českého*, Praha 1903, s. 141.

Osiřelému mladistvému musel soud přidělit poručníka,⁵⁾ jenž měl o nezletilého pečovat a spravovat jeho majetek. Při přidělování poručenství byl brán ohled na přání otce, pokud neurčil poručníka v závěti, měla být funkce svěřena nejprve dědovi ze strany otce, pak matce, a potom babičce ze strany otce, po té přicházeli na řadu jiní příbuzní. Pokud nemohlo být poručenství tímto způsobem zřízeno, záleželo na rozhodnutí soudu, koho určí za poručníka. Každý poručník, kromě děda, matky a babičky, byl povinen rukou dáním slíbit, že chce nezletilého vést k poctivosti, ke ctnosti, k bázni Boží a že z něho vychová dobrého občana. Dále musel poručník slíbit, že bude nezletilce zastupovat a spravovat jeho jmění. Každý soud byl povinen vést tzv. sirotčí knihy, ve kterých bylo zapsáno jméno, příjmení, věk nezletilých a vše důležité, co se během trvání poručenství přihodilo. V případě, že se stala poručnicí matka či babička, měl být jmenován spoluporučník, který sloužil jako poradce v otázkách správy majetku či výchovy. Zdědilo-li dítě nějaké peníze, dostal poručník pouze takovou částku, kterou potřeboval na výchovu dítěte a provoz hospodářství, či domácnosti. Každý poručník musel ke konci roku odevzdat soudu účty s přílohami, kde podrobně popsal, jaké měl příjmy a vydání související s péčí o sirotka. Zákoník pamatoval i na nemajetné sirotky. Jim měl soud nalézt nejbližší majetné příbuzné a přimět je k tomu, aby přispívali na výživu, a to i přesto, že tento způsob zaopatření nebyl nařízen žádným zákonem. Poručník nemajetného se mohl obrátit s žádostí o pomoc na veřejné dobročinné nadace a ústavy, podpora byla poskytována do doby, než byl jeho svěřenec schopen žít se vlastní prací. Dobrým poručníkem mohl soud z uspořené příjmů poskytnout roční odměnu. Tato odměna neměla přesahovat 4 000 zl. ročně.⁶⁾ Jak je vidět, tak hlavním objektem poručenské péče byly děti majetné. V celém občanském zákoníku se nemajetným sirotkům věnuje pouze jeden paragraf (§ 221). Teprve až rozvoj sociální péče po první světové válce odsouval hledisko majetnosti do pozadí.

V některých případech nebylo možné najít vhodné a ochotné osoby, které měly zájem o funkci poručníka. Tento problém mělo vyřešit tzv. hromadné poručenství, které bylo honorováno. Podnět ke zřizování hromadných poručníků dal výnos vrchního zemského soudu ze dne 22. října 1910 č. 15 316. Návrh vypracoval JUDr. Antonín Tůma,⁷⁾ na žádost zemského

5) S institutem poručenského práva se setkáváme již ve středověku, viz KAPRAS: *Poručenství*.

6) ABGB, O poručenství a opatrovnictví, § 188–§ 266, Vídeň 1862.

7) JUDr. Antonín Tůma (1867–1945) od roku 1908 zemský poslanec. Zajímal se o sociální péči o mládež, spolupracoval se spolkem Česká zemská komise pro péči o mládež v Čechách.

výboru byl schválen dne 18. listopadu 1911 schůzí svolanou prezídiem vrchního zemského soudu. Ministerstvo spravedlnosti vyslovilo svůj souhlas s návrhem výnosem ze dne 11. prosince 1911 č. 34 098. Zákonný podklad k zřízení hromadného poručenství dala až novela občanského zákoníku z roku 1914. Hromadné poručenství smělo být svěřeno orgánu veřejné správy nebo sdružení na ochranu mládeže. V praxi bylo většinou svěřováno okresním komisím pro péči o mládež. Hromadný poručník mohl být pověřen spoluporučenstvím a opatrovnictvím.⁸⁾

V padesátých letech 19. století byla vytvořena modernější síť obecní a okresní samosprávy. V této době byla věnována větší pozornost otázce sirotků a sirotčí péče,⁹⁾ především v souvislosti se změnami ve společnosti, ke kterým došlo vlivem průmyslové revoluce. Na venkově a i ve městech býval sirotek často majetkem obce. Ta jej pak svěřovala do další péče. Důležitý podíl v péči o sirotky měla po celé devatenácté století dobrovolná sociální péče. Jednalo se především o různé spolky, sdružení, či jednotlivce. Povinnost postarat se o své příslušníky byla zakotvena v domovském zákoníku, vydaném v roce 1863.¹⁰⁾ Chudí a nemajetní sirotci, polosirotci a opuštěné děti byli odkázáni na pomoc své domovské obce a záleželo pouze na ní, jaká péče dítěti bude poskytnuta. Většina obcí volila mezi třemi možnostmi, a to svěření sirotka do trvalé pěstounské péče za úplatek pokud možno co nejnižší; ubytování dítěte v obecní pastoušce a jeho postupného přidělování jednotlivým rodinám po obci, tzv. „chození po střídě“, nebo umístění sirotka do obecního či okresního sirotčince a následné hrazení nákladů na pobyt v ústavu, přičemž žádný zákon nestanovoval povinnost zřizovat specializované ústavy pro děti. Vznik dobročinného ústavu v obci byl většinou dobrovolnou iniciativou, pokud byl sirotčinec založen, tak okruh osob, které mohly být přijaty do ústavu, byl většinou omezen na chudé děti, příslušné do obce, jen výjimečně se tato péče týkala majetných osob. Teprve chudinský zákon z roku 1895 č. 38 z. z. o zřízení stravoven svěřil budování ústavů tj. nemocnic, chorobinců, sirotčinců aj. do kompetence okresů. Zřízení ústavu bylo nákladnou záležitostí, a tak byly výjimkou obce, které měly své sirotčince, anebo umisťovaly děti

8) HOFFMANNOVÁ, Jaroslava: *K vývoji sociální péče o děti a mládež v Čechách*, SAP 32, 2/ 1982, s. 419–443.

9) OSTEN, Jiří: *Sirotčí péče v Čechách a počátky městského sirotčince v Praze*. In: Pamětní list, Kytice vzpomínek a počátky městského sirotčince hl. m. Prahy, Praha 1935, s. 17–33.

10) JANÁK, Jan: *Domovské právo ve starém Rakousku a v ČSR*, Praha 1975; *Překlad zákoníka říšského vydaný pro království české*, ročník 1862, Praha 1863.

do ústavu. V celých Čechách bylo roku 1884 v sirotčincích soukromých i obecních umístěno jen 862 dětí,¹¹⁾ z toho vyplývá, že sirotčinec v této době nebyl obecně rozšířenou institucí. Pokud obec zřídila ve svém katastru sirotčinec, měl většinou omezený počet míst a nemohly být do něj přijaty všechny děti, které by jeho péči potřebovaly, v případě obecních sirotčinců se setkáváme i s finančními obtížemi, které limitovaly úroveň péče a počet sirotků v ústavu.

Z různých pramenů vyplývá, že čím chudší a nuznější obec byla, tím hůře se dařilo opuštěnému či osiřelému dítěti. A to hlavně v těch případech, kdy bylo dítě do obce dopraveno „postrkem“ z jiné obce, kde žilo se svými rodiči, a v domovské obci nemělo žádného příbuzného či známého. Na takové dítě bylo většinou nahlíženo jako na vetřelce, který si nezaslouží podporu, protože jeho zesnulí rodiče platili daně v jiné obci, přesto domovská obec musela ze zákona podporovat a platit i za příslušníky, kteří v ní nikdy nepracovali a neplatili daně. Nevítaní bývali především nalezcenci, kteří byli posíláni do domovských obcí správou Zemské porodnice a nalezince v Praze po dosažení věku šesti let, tyto děti vnímala komunita díky nemanželskému původu jako osoby, které si péči nezaslouží. V některých případech se dokonce obce bránily tomu, aby bylo dítě do nich posláno. Nejčastějším argumentem proti poskytnutí péče takovému jedinci bylo to, že jeho matka v obci dlouhodobě nežila. Obrana proti umístění dítěte většinou byla neúspěšná, a protože péče o bezprizorné dítě byla nákladná, není se co divit, že se obec snažila na péči co nejvíce ušetřit a příliš na výchovu dítěte nedohlížela.

Některí sirotci a nalezcenci, jejichž výživa připadla obci, byli umístováni do rodin. Každý pěstoun dostával od obce výchovný příspěvek. V chudších odlehlých krajích tento příspěvek nebyl vyšší než 30 zl. či 40 zl. ročně.¹²⁾ Obyčejně se přijetí dítěte „odlicovalo“ v dražbě a bylo svěřeno tomu, kdo žádal nejmenší odměnu za ošetřování. Velmi často se tak dítě dostalo do péče těch, kteří sami byli závislí na obci, tedy obecním sluhům, ponocným, pastýřům. Dražba na děti byla zakázána výnosem zemského výboru z roku 1895, přesto se s touto praxí setkáváme i po vydání tohoto výnosu.

Pokud se nikdo o dítě nepřihlásil, bylo umístěno do obecní pastoušky, pro stravu si muselo chodit od stavení ke stavení.¹³⁾ Domovská obec

11) ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie: *Ochrana chudé a opuštěné mládeže, rozhledy po lidumilství v Evropě*, Praha 1894.

12) ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie: *O nalezcích v Čechách*, Praha 1888.

13) *Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931*, díl I., Veřejná péče o chudé v obcích, okresech a zemích

přispívala na výchovu dítěte buď pravidelně, nebo přechodně, a to podle zásad chudinských podpor, které byly do značné míry relativní. Ke všemu neštěstí takového dítěte, jehož osud byl svěřen do rukou obce, přistupovaly předsudky k dětem samým. Mnoho takto vychovávaných dětí podléhalo mravní zkáze, a tak někteří občané v nemajetných sirotcích a opuštěných dětech automaticky spatřovali budoucího zločince a považovali za zbytečné utrácení peněz na výchovu takového dítěte.¹⁴⁾ Způsoby výchovy těchto dětí, jež postrádaly záchytnou sociální síť, skutečně v některých případech vedly k tomu, že se z nich rekrutovali budoucí tuláci a zločinci.

Za částečný pokrok v péči o sirotky, děti zpustlé a opuštěné, považujeme rok 1901, kdy byly zákonem ze dne 3. července č. 62 ř. z., zřízeny zemské sirotčí fondy.¹⁵⁾ Zemskou obdobu dostal tento zákon až následujícího roku. Zemským zákonem z roku 1902, č. 78, byl založen český zemský sirotčí fond.¹⁶⁾ Fond spravoval zemský výbor. Zemská úprava se stala podnětem k zdokonalení veřejné péče o chudé děti. Zemský sirotčí fond měl za úkol podporovat mravní, duševní i hospodářské povznesení dorostu řádnou výchovou. Cílem byla prevence vůči delikvenci a chudobě u dětí a mládeže.¹⁷⁾ Z toho vyplývá, že většina příspěvků byla poskytována na výchovu chudých, osiřelých a opuštěných dětí. Podle § 4 o použití přebytků sirotčích společných pokladen přidělených českému království říšským zákonem z 3. července 1901 č. 62 ř. z., schváleného českým sněmem dne 15. července 1902, mohli být nákladem zemského sirotčího fondu ošetřováni, vedle sirotků a opuštěných dětí, nalezcenci, kteří byli propuštěni z péče nalezince a neměli nikoho, kdo by se o ně postaral. Pomocným orgánem pro rozdělování ošetřovatelských příspěvků se staly okresní výbory, jejichž úkolem bylo účelné, stejnoměrné a spravedlivé udílení vychovavacích příspěvků dětem v celé zemi. Hlavním přínosem zákona byl pokus o organizaci sociální péče o ohrožené děti. Zákon se snažil sjednotit dozor a evidenci. Objevuje se snaha, aby se podpory dostalo co největšímu počtu dětí. Nevýhodou tohoto zákona byla jeho dočasná působnost limitovaná

republiky Československé v roce 1931, Československá statistika – svazek 112, řada XI. (statistika sociální, sešit 3) Praha 1935.

14) ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ: *O nalezcencích*.

15) Zákon daný dne 3. července 1901, č. 62 ř. z. jak upotřebeno býti má částí správních přebytků hromadných pokladen sirotčích. In: *Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené*, Vídeň 1901, s. 199.

16) Zákon daný 29. října 1902, č. 78. In: *Zákoník zemský království Českého*, Praha 1903, s. 141–143.

17) DVORÁK, Jan: *Ochrana mládeže*, Praha 1908.

rokem 1910.¹⁸⁾ Důvodem pro časové omezení bylo pravděpodobně snaha nejprve fungování fondů ověřit v praxi. Je také možné, že zákonodárce počítal s tím, že sirotčí fondy budou po roce 1910 žít především z úroků peněz, které do nich během let přitekly. Striktní časové vymezení bylo současníky považováno za nevýhodné, protože díky němu se nepodařilo zařadit sirotčí instituci jako trvalou do systému veřejného chudinství. Vodítkem při provádění sirotčího zákona byla snaha, aby místo zakládání nových a nákladných zemských ústavů dostaly podporu stávající ústavy, které pečovaly o mládež a projevily ochotu přijímat osiřelé chovance do péče za dohodnuté příspěvky ze sirotčího fondu. Působnost fondu měla být uvedena v soulad s dosavadním vývojem veřejné a soukromé péče a v souvislosti s jeho vznikem byla vypracována statistika chudých, osiřelých a zanedbaných dětí ve věku od šesti do čtrnácti let. Takovýchto dětí bylo v Čechách k roku 1902 celkem 26 900. Na okresní bázi byla péče o děti uložena okresní školní radě, okresnímu výboru a poručenskému soudu.¹⁹⁾ Za plnění zákonem uložených povinností ručil soudce osobně.²⁰⁾

Úroky z fondu byly určeny na podporu chudých sirotků, „zpuštěných“,²¹⁾ opuštěných dětí a nalezců až do jejich osmnáctého roku. Na účet fondu byly děti dávány do pěstounské péče nebo do příslušných ústavů. Z fondu byla rovněž přidělována podpora chovancům odborných hospodářských, průmyslových i řemeslnických škol.²²⁾ Měsíční příspěvek byl různé výše, ale nezbavoval osoby, které byly ze zákona povinny pečovat o dítě, jejich povinnosti starat se o ně. Žádosti o podporu dítěte ze zemského sirotčího fondu se podávaly u obecního úřadu, který je pak postupoval okresnímu výboru. Zákon stále počítal se spoluprací soukromých kruhů při obstarávání péče o chudou, osiřelou, opuštěnou a zanedbanou mládež.

18) § 1 zákona z 3. července 1901, č. 62 ř. z. říká: „*Hromadné sirotčí pokladny v Čechách, na Moravě [...] mají v letech 1901 až 1910 každého roku z úhrnu svých správních přebytků, které podle schválených ročních výkazů na jevo vyjdou až do konce příslušného druhého předchozího roku odváděti procentuální kvotu příslušným zemím.*“ In: *Zákoník říšský*, s. 199.

19) DVOŘÁK: *Ochrana*.

20) HOFFMANNOVÁ: *K vývoji sociální péče*, s. 419–443.

21) Slovem „zpuštělý“ byly označovány děti bez dostatečného školního vzdělání, které se prohřešily proti zákonným normám. K tomu např. FOUSTKA, Břetislav: *Péče o dítě. Sociální postavení evropské mládeže a její ochrana*, Praha 1915.

22) DVOŘÁK: *Ochrana*.

Tabulka č. 1:

Náklady zemského sirotčího fondu v letech 1906–1908		
Rok	Počet dětí podporovaných sirotčím fondem	Celkové náklady na zaopatření
1.7.1906–1.7.1907	4 166	564 000 K
1.7.1907–1.7.1908	5 039	650 000 K

Prostředky získané pro sirotčí fond nestačily k zaopatření všech potřebných dětí. Za vše hovoří čísla: osiřelých dětí ve školním věku bylo v roce 1907 napočítáno statistickou kanceláří 27 000, z toho bylo podle tabulky pouze 4 166 dětí podporováno sirotčím fondem.²³⁾ O rok později bylo podporováno o necelých 900 sirotků více.²⁴⁾ Pomalý nárůst podporovaných můžeme vysvětlit nízkou částkou, která byla ve fondu vyhrazena pro české země. Jak je vidět celková částka, která byla určena pro sirotčí fond, činila každoročně něco kolem 600 000 K. Z této sumy byly poskytovány příspěvky na zaopatření dětí v ústavech a v rodinách. Navíc fond poskytoval bezúročné půjčky na renovaci stávajících ústavů a na vybudování nových. Můžeme říci, že tyto příspěvky byly jediným vydatnějším finančním pramenem, který sloužil k ochranné péči o děti a mládež, ale nestačily na poskytnutí péče každému, kdo ji potřeboval. O tom, že dítě úplně osiřelé bude vychováváno nákladem sirotčího fondu, rozhodoval příslušný okresní soud, který také vykonával vrchní dozor nad sirotky. Problémem bylo, že u některých okresních soudů ještě počátkem dvacátého století chyběl soupis všech osiřelých dětí ve stáří do osmnácti let,²⁵⁾ a tak se podporu nemohly dostat všechny děti, které ji skutečně potřebovaly.

Dozor na výchovu osiřelých dětí vychovávaných nákladem zemského fondu svěřil zemský výbor obecním představenstvům. Za tímto účelem byla vydána instrukce k provádění zemského sirotčího zákona z 29. října 1902, č. 78 z. z.,²⁶⁾ podle ní měl obecní úřad dbát o to, aby se dětem dostalo řádného přístřeší a výživy, byl povinen podávat prostřednictvím okresního

23) DVOŘÁK, Jan: *Úkoly komise zemské pro ochranu dětí*, Praha 1907.

24) DVOŘÁK: *Ochrana*.

25) DVOŘÁK, Jan: *Jednotná organizace dozoru na nalezince, sirotky a děti opuštěné v království českém*, Praha 1905.

26) SRB, Edvard: *Výchova dítek osiřelých, opuštěných a zanedbaných péčí zemského fondu sirotčího, zákon říšský ze dne 3. června 1901 č. 62 a zákon zemský ze dne 29. října 1902 č. 78 ve příčině upotřebení částí správních přebytků hromadných pokladen sirotčích s návodem ku provádění zákona zemského dle instrukce zemským výborem vydaným*, Praha 1903.

výboru oznámení o všech závažných okolnostech a změnách týkajících se ošetřování a výchovy dětí jako např. úmrtí dítěte, vystoupení dítěte z péče pěstounů, přeložení dítěte k jiným pěstounům apod. Zemský výbor ponechal na vůli okresních zastupitelství, zda si zřídí pro výkon svých povinností zvláštní orgán (okresní sirotčí komisi), jenž měl být podřízen okresnímu výboru a jeho členové byli voleni, mohly se jimi stát i ženy.²⁷⁾ Ty byly totiž pokládány za zvlášť způsobilé, protože dle dobových názorů jevíly o tuto problematiku zájem, pochopení a dokázaly se do problémů druhých lépe vcítit.

Ne všechny výbory se řídily touto instrukcí, svědčí o tom její připomenutí výnosem z 23. ledna 1906. Právo vydat podobné předpisy bylo svěřeno jednotlivým okresním výborům, a tak záleželo na jejich vůli, zda komisi zřídí či nikoli. Také jim bylo ponecháno rozhodnutí o zřízení zvláštních důvěrníků, dohlížejících na péči o děti. Dne 1. prosince 1909 byla zemským výborem schválena instrukce, která stanovila okruh osob, které se mohly stát pěstouny pro osiřelé, opuštěné nebo zanedbané děti, podporované ze sirotčího fondu. Pěstouny mohly být pouze osoby, které samy nepožívaly chudinské podpory; netrpěly trvalou nebo nakažlivou chorobou; byly mravně zachovalé; měly stálé bydliště a přiměřený a zdravý byt pro umístění dítěte; byly výdělečně činné a měly stejné náboženské vyznání jako dítě, které jim mělo být svěřeno. Podmínkou byl i věk žadatele, nesměl být příliš starý, přičemž věková hranice pro pěstouny není zákonem přesně stanovena. Do péče pěstounů smělo být svěřeno dle této instrukce pouze jedno dítě. Pokud se jednalo o učně, byli mistři zpravidla považováni za pěstouny.²⁸⁾ Instrukce znamenala pokrok ve smyslu výběru pěstounů. Pěstouny se nesměli stát lidé nemajetní, nemocní nebo příliš staří. Platnost instrukce byla bohužel omezena pouze na nevelký počet dětí podporovaných z peněz fondu a je otázkou, zda byla dodržována.

I v oblastech sociální péče o sirotky a opuštěné děti se projevíly národnostní vášně, principem fondu byla nedílnost, přesto se objevily hlasy pro rozdělení fondu podle národnosti na český a německý. Často mu bylo, ať ze strany Němců nebo ze strany Čechů, vyčítáno, že podporuje opačnou stranu. Přes všechny problémy a dohady zůstala nedílnost fondu zachována.²⁹⁾

Děti, které nebyly podporovány zemským fondem, podléhaly doзору poručníka, který měl starost o zajištění svojí rodiny, z tohoto důvodu o svého

27) DVOŘÁK: *Ochrana*.

28) SVOBODA, Karel: *Sociální péče*, Praha 1923.

29) DVOŘÁK: *Ochrana*.

svěřence málo pečoval, většinou ho ponechal chudinskému zaopatření obce, které spočívalo v tom, že dítě muselo chodit „žebrať“ dům od domu.³⁰ Nebezpečí takovéto výchovy si uvědomovali všichni filantropové, jejichž heslem se na počátku dvacátého století stalo: ne represe, ale prevence. V mnoha studiích se poukazuje na problematiku dozoru nad výchovou osiřelých a jinak ohrožených dětí a nebezpečí delikvence.

V pramenech najdeme i uvědomělé poručníky, kteří se snažili svoji funkci vykonávat zodpovědně a sirotkovi zabezpečili výchovu a vzdělání. Ve výchově se odrážel sociální původ sirotka, pocházel-li z chudších vrstev, byla výchova o něco tvrdší, aby bylo dítě připraveno na život v dospělosti.

Pokusem o zlepšení dozoru nad dodržováním zásad sirotčí péče bylo zřizování sirotčích rad, které byly zakládány v různých obcích od počátku dvacátého století. Sirotčí rady považujeme za jeden z nejdůležitějších oborů chudinství z toho důvodu, že jejich záměrem bylo sjednocení organizace péče o osiřelé děti v jednotlivých obcích. Je zajímavé, že se na rozdíl od sirotčího fondu nesetkáváme s národnostními rozepřemi, sirotčí rady vznikly podle osvědčeného německého vzoru i v českých jazykových oblastech. Na základě tohoto vzoru fungovaly jako poručenský orgán. Podnět k zřizování sirotčích rad dal soudce Franz Janisch,³¹⁾ jenž roku 1900 začal organizovat soukromou dobročinnost zřizováním spolků pro ochranu mládeže.³²⁾ Z Janischova popudu okresní soudy začaly věnovat větší pozornost ochraně mládeže a v Čechách byly zřizovány obecní sirotčí rady, v letech 1900–1908 jich vzniklo celkem 91,³³⁾ rovněž v Pardubicích takováto rada existovala. Sirotčí rady nevznikaly z nařízení zákonodárné moci, většinou byly zřizovány ze samostatného rozhodnutí okresu nebo obce. V jednotlivých okresech, které zřídily sirotčí radu, vidíme značné odlišnosti. Sirotčí rady se liší svojí organizací a působností. Byly okresy, kde sirotčí rada byla pouhým poradním sborem okresního výboru. Při volbě členů byly důležité jejich osobní vlastnosti. Počet členů kolísal mezi 3–15.

30) Nezájem poručníků o sirotka se stal námětem beletrie např. PAVEL, Josef. *Paduán*. Historie chlapce z polepšovny, Praha 1930.

31) K osobnosti Franze Janische se nepodařilo zjistit biografické údaje, víme, že působil jako soudce pravděpodobně v oblasti českolipska. V České Lípě vyšla většina jeho spisů.

32) JANISCH, Franz: *Jugendfürsorge und Kinderschutz durch Gemeindegewaisenräte und Schutzvereine*. B. Leipa 1905.

33) TUMA, Antonín: *K otázce rozmnožení příjmu zemského fondu sirotčího*, Věstník poradního sboru českých okresů v království českém, roč. V, č. 1, Praha 1915, s. 12–16.

Tuto skupinu tvořilo 22 okresů. V jiných okresech měly rady výkonnou moc k provádění dohledu, k poradám a k podávání informací. Neměli žádné ústředí. Organizace byla prováděna buď dle Janischova vzoru, nebo dle podnětu zemského výboru. Některé okresy se pokusily o sblížení obou principů, to se týkalo konkrétně okresů Jilemnice, Královice a Velvary.³⁴⁾

Členy sirotčích rad většinou byli starosta města, tzv. „sirotčí otcové“, zástupce chudinské rady, zástupci místních škol, městem ustanovení školní lékař, městský policejní komisař a několik členek dobročinného spolku věnujícího se péči a ochraně potřebných dětí. Sirotčí „otcové“ byli voleni obecním výborem na dobu působnosti výboru. Mohli se jimi stát důvěryhodní muži pocházející z dané obce, podmínkou byla beztrestnost a určitá majetnost. Sirotčí rada se scházela ke schůzi nejméně jednou za měsíc. Její povinností bylo vedení sirotčí knihy, tj. soupisu sirotků a opuštěných dětí bydlících v obci bez ohledu na jejich příslušnost k poručenskému soudu. Sirotčí a chudinský referát obstarával výpisem údaje, které se vztahovaly ke každému sirotkovi. Tento výpis se nazýval „sirotčí list“, obsahoval životopis sirotka a sloupce, do nichž zapisoval sirotčí „otec“ své návštěvy. Úkolem sirotčí rady ve spolupráci s poručnickým soudem bylo vyhledávání způsobilých poručníků. Za tímto účelem vedla sirotčí rada seznam manželských párů i jednotlivců, kteří by byli ochotni se o dítě postarat. Rada musela dbát na to, aby byly dotazníky o poměrech poručenců sirotčími „otci“ řádně vyplněny a ve stanovené době vráceny poručenskému soudu. Sirotčí „otec“ se měl podle možnosti stýkat se sirotky svého okresu. Měl se starat, aby z nich vyrostli řádní občané a pečovat o to, aby se jeho svěřenci mohli věnovat podle svých schopností přiměřenému povolání. Zároveň podepisoval smlouvy, uzavřené mezi poručníkem a zaměstnavatelem při nástupu sirotka do učení. K jeho povinnostem patřilo dbát na to, aby dítě nebylo svým poručníkem vykořisťováno a týráno, v takovém případě měl oznámit dané skutečnosti prostřednictvím sirotčí rady poručenskému soudu.³⁵⁾

Nevýhodou citovaných nařízení a instrukcí bylo to, že neudávaly povinnost zřizování sirotčích rad či okresních komisí. Některé okresy odmítly komisi či radu vytvořit s poukazem, že je v okrese málo sirotků podporovaných zemským sirotčím fondem, a proto není zapotřebí zvláštní komise pro dohled na úroveň péče. Z tohoto důvodu ne všechny osiřelé děti se nacházely pod dozorem, pěstouni díky tomu mohli svěřené dítě vychovávat,

34) DVOŘÁK: *Ochrana*.

35) Knihovna Východočeského muzea, *Sirotčí řád král. komorního města Pardubic*, Pardubice 1909.

jak sami považovali za vhodné. Některým dětem byla proto poskytována nedostatečná výchova a strava. Přes veškeré nedostatky dozoru byla pěstounská péče upřednostňována před péčí ústavní. Výchova u pěstounů podle názorů současníků dokázala dětem nahradit rodinný život. Rodina lépe děti připraví pro budoucí život, ve kterém budou jednou žít a samostatně působit. Podle názorů současníků *dítě vychované v ústavu se podobalo květině vypěstované ve skleníku, která přesazena do volné přírody, bývá zničena náhlým mrazivým nočním vánkem.*³⁶⁾ Z toho vyplývá, že zatímco rodina mohla dítě připravit na život ve společnosti a obrnit ho před špatnými vlivy, ústav dělal pravý opak, nepřipravoval děti na budoucí společenskou interakci, po propuštění z péče bývali sirotci bezradní a nepřipravení na to, jakým způsobem se o sebe postarat. Rodina byla považována za nenahraditelný základ společnosti a ústavy měly být pouze pro děti nezdravé, choré, slabomyslné, slepé, hluchoněmé a mravně zpustlé.

Až do vzniku první republiky byl dozor a péče o sirotky a opuštěné děti značně nejednotný. Spoléhalo se na existenci různých spolků a dobročinných organizací. První republika se snažila po celou dobu svého trvání organizačně sjednotit dobrovolnou a veřejnou péči. Spolky rozvíjely svou péči tam, kde chyběla veřejná péče a mnohdy ji doplňovaly.

Ve středověku měla církev monopol na chudinskou otázku, jejím působením byly zakládány ústavy, které poskytovaly útulek opuštěné mládeži. Tyto ústavy většinou vznikaly při klášterech, přičemž se nejednalo o sirotčince v pravém slova smyslu, byly to vlastně jen hospice pro chudé, tedy smíšené instituce, ve kterých bylo postaráno jak o nemocné chudé, tak o opuštěné děti. Postupně se do budování zaopatřovacích ústavů zapojila aristokracie a měšťanstvo. Živější zakladatelská činnost nastala v období reformace. V 16. a 17. století vznikají první skutečné sirotčince v Nizozemí, Německu, Belgii a ve Švýcarsku. V Německu to byly Lübeck roku 1547, Augsburg roku 1572, Hamburk roku 1597, Mohuč roku 1665, Erfurt roku 1670, Frankfurt nad Mohanem roku 1679, Drážďany roku 1685, Brémy roku 1692, Halle roku 1694, Lipsko roku 1701. Zakladateli těchto ústavů byli většinou jednotlivci, kteří iniciovali vznik nadace, z níž byl provoz ústavu financován.³⁷⁾ V českém prostředí v této době částečně zastával

36) SECKÝ, Rudolf: *Sirotčinec anebo rodina?* Vydáno péčí ministerstva školství a národní osvěty ve státním nakladatelství v Praze, Praha 1926.

37) BAUER, Thomas: *Für die Zukunft der Kinder. Die Geschichte der Frankfurter Stiftung Waisenhaus.* Frankfurt am Main 2004; STRÄTER, Udo – NEUMANN, Josef N. (Hrsg.): *Waisenhäuser in der Frühen Neuzeit.* Internationales Kolloquium anlässlich des 300. Gründungsjubiläums des Halle-

funkci sirotčince Vlašský špitál nacházející se na Malé Straně, založila ho italská kongregace někdy kolem roku 1602. Jeho úkolem byla péče o sirotky, nalezené a nemanželské rodičky, kromě toho se při ústavu nacházel špitál určený pro přestárlé. Specifická byla péče o děti, které byly v prvních letech života svěřovány do péče pěstounů, po dosažení věku šesti let se vracely do ústavu, kde dostaly plné zaopatření a navštěvovaly školu. Péče špitálu končila ve věku čtrnácti let. Chlapci byli dáváni do učení, dívky do služby.³⁸⁾

Během osmnáctého století se řada sirotčinců rozrostla, tehdy panovalo obecné přesvědčení, že v ústavech je o sirotky nejlépe postaráno. Nejvíce sirotčinců vzniklo v Praze, máme je doloženy i v jiných městech, ačkoliv zde vyvstává otázka, zda se jednalo o skutečné sirotčince, protože v pramenech je zmíněno, že při ústavu fungovala manufaktura, je možné, že v těchto případech šlo spíše o dětské manufaktury.³⁹⁾

Koncem 18. století se začaly vlivem nových názorů na výchovu ozývat hlasy filantropů a lékařů, aby se přistoupilo k přirozené výchově v rodině, bylo kritizováno zařizování sirotčinců, především bylo upozorňováno na vysokou dětskou úmrtnost v ústavech. Nový impuls pro řešení otázek výchovy opuštěného dítěte byl dán ve Švýcarsku pedagogem Johannem Heinrichem Pestalozzim,⁴⁰⁾ který přičítal velký význam tělesné práci ve výchově. Práce a pobyt v přírodě měl podle Pestalozziho vliv na mravní vývoj dítěte. Jeho myšlenky uskutečnil filantrop Philipp von Fellenberg,⁴¹⁾ který založil v roce 1799 v Hofwylu u Bernu sirotčinec, ve kterém byl zaveden tzv. rodinný systém, jenž spočíval v rozdělení dětí do menších skupin. Tento ústav se stal vzorem pro jiné sirotčince zakládáné v Evropě.⁴²⁾

Za nejstarší sirotčinec u nás lze pokládat zmíněný Vlašský špitál založený pravděpodobně v 17. století, který byl zrušen v rámci josefínských

schen Waisenhaus 21.–23. 9. 1998 Halle, Tübingen 2003.

38) SVOBODNÝ, Petr: *Vlašský špitál na Malé Straně a jeho místo v péči o matku a dítě do josefínských reforem*, Documenta Pragensia 7/1987, č. I, s. 113–134.

39) Takovýto typ manufaktury vznikl např. v Bělé pod Bezdězem. K tomu MARKOVÁ, Michaela: *Výchovatelna nebo manufaktura, pak pracovní dům v Bělé pod Bezdězem (1763–1789)*, diplomová práce FF UK, rukopis, Praha 1998.

40) Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827) švýcarským pedagogem a edukačním reformátorem. Ukazoval na důležitost práce ve výchově a její prospěšný vliv na vývoj dítěte.

41) Philipp Emanuel von Fellenberg (1771–1844) švýcarský filantropista a pedagogický reformátor

42) SECKÝ: *Sirotčinec*.

reforem zdravotní a sociální péče roku 1789. Dalším známým ústavem tohoto druhu byl sirotčinec vybudovaný v Praze roku 1814 z odkazu Jana Straky z Nedabylic a Libčan.⁴³⁾ Tento ústav měl sloužit především chudým sirotkům českého šlechtického stavu. V 18. století vznikl soukromý sirotčinec, který se nacházel u kostela sv. Jana Křtitele na pražském Novém Městě, původně byl sirotčinec určen jak pro chlapce, tak pro dívky, postupně se ale zaměřil na sirotky mužského pohlaví. K známějším ústavům patřil sirotčinec Milosrdných sester svatého Karla Boromejského, který byl zřízen v 60. letech 19. století v Karlíně. Karlínský sirotčinec kromě svého běžného úkolu plnil funkci filiálky Zemského nalezince, byli sem umístováni nalezenci, jejichž domovskou příslušnost určil poručenský soud Praze.⁴⁴⁾

Rozsah péče o chovance byl v jednotlivých ústavech různý. Některé poskytovaly jak základní zaopatření a péči, tak vzdělání, jiné umožňovaly pouze ubytování.⁴⁵⁾ Počet sirotčinců v Praze nebyl nijak vysoký a zdaleka nestačil poptávce, přesto Praha patřila k městům s nejvyšším počtem ústavů tohoto typu. U každého sirotčince muselo být malé hospodářství, buď polní, nebo zahradnické, s chovem malých domácích zvířat. Hospodářské zázemí pomáhalo snížit náklady na stravování sirotků, zároveň byli sirotci vedeni k práci, která byla považována za důležitý výchovný prostředek.

Výchovný systém v sirotčincích byl považován za příliš školský a vojenský, přesto se s budováním těchto ústavů pokračovalo. Největší nárůst počtu sirotčinců můžeme sledovat koncem 19. století. Roku 1907 existovalo v Čechách 83 sirotčinců.⁴⁶⁾

Dobročinné ústavy v Praze, a nejen v tomto městě, otvíraly své brány pouze malému počtu opuštěných a osiřelých dětí. Děti, které se nedostaly do žádného ústavu a ani do rodiny, se většinou potulovaly po obci. V chudých vrstvách se setkáme s určitými projevy solidarity, častým úkazem bylo, že pokud rodiče zemřeli, bývaly děti zanedlouho rozebrány a přijaty v jiných chudých rodinách, a to bez jakýchkoli úředních procedur.⁴⁷⁾

43) Jan Straka z Nedabylic a Libčan (1645–1720) v roce 1710 sepsal poslední vůli, která stanovila, že pokud rod vymře, má být veškerý majetek věnován na založení akademie, která se bude starat o výchovu mládeže zchudlých šlechtických rodů. Strakova nadace začala fungovat v roce 1814. Dle HÁLADA, Jan: *Lexikon české šlechty*, Praha 1992, s. 149–150.

44) Národní archiv v Praze, Fond Zemská porodnice a nalezinec (dále ZPN), Videátní kniha fondu ZPN I, kn. 10, s. 330.

45) OSTEN: *Sirotčí péče v Čechách*, s. 17–33.

46) FOUSTKA: *Péče o dítě*, s. 43.

47) ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ: *Ochrana chudé a opuštěné mládeže*.

Sirotčinec v Pardubicích vznikl až na počátku dvacátého století. Myšlenka na jeho zřízení se objevila už v 80. letech 19. století. Potřeba zřízení ústavu pravděpodobně souvisí s demografickým a průmyslovým rozvojem, který město zaznamenalo od zřízení olomoucko-pražské dráhy. Zatímco sčítání obyvatelstva roku 1869 ukázalo, že Pardubice mají celkem 8 197 obyvatel v 582 domech,⁴⁸⁾ v roce 1880 vykazovaly již Pardubice 10 292 obyvatel v 647 domech. Sčítání roku 1890 skončilo s výsledkem 12 367 duší v 731 domech, v roce 1900 17 031 obyvatel v 972 domech a roku 1910 bylo 20 419 obyvatel v 1 389 domech (viz tabulka č. 2).

Tabulka č. 2:

Rok	1869	1880	1890	1900	1910
Počet obyvatel	8197	10 292	12 367	17 031	20 419
Počet domů	582	647	731	972	1389

Nesmíme zapomenout na to, že se jedná o veškeré obyvatelstvo, které se v době sčítání nacházelo ve městě, přičemž sčítání nerozlišovalo, zda se jedná o domovské příslušníky nebo o cizí. Vysoký počet obyvatel lze také vysvětlit tím, že v Pardubicích byla vojenská posádka. Příčinou rychlého růstu počtu obyvatelstva byl především rychle se rozrůstající průmysl, díky němuž vznikaly v katastru obce dělnické osady, kde se koncentroval velký počet obyvatelstva. Bližší údaje se podařilo zjistit pro rok 1880, jak již víme, v tomto roce bylo v Pardubicích napočítáno 10 292 obyvatel, z toho bylo 4 995 mužů a 5 297 žen. Město Pardubice se dělilo na pět částí, v nichž bylo dohromady 630 obydlených domů, v kterých bydlelo celkem 2 228 rodin.⁴⁹⁾ O deset let později bylo v Pardubicích napočítáno celkem 12 367 obyvatel, z toho na vojsko připadalo 365 osob. To znamená, že počet civilního obyvatelstva činil 12 002 osob. Z 12 367 obyvatel bylo 6 063 mužů a 6 304 žen. Podle domovského práva příslušelo do Pardubic pouze 3 082 osob.⁵⁰⁾ Díky údajům o počtu obyvatel s domovským právem si můžeme učinit představu o skutečném počtu domovskými příslušnými obyvateli města. Jak je vidět počet

48) *Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970. I/1*, Praha 1978

49) *Pernštýn*, 2. 4. 1881. Výsledek popisování lidu v politickém okrese Pardubice, s. 112.

50) Státní okresní archiv Pardubice [dále SOKA Pardubice], fond Archiv města Pardubice [dále AM Pardubice], Kroniky, rkp 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz gesammelt u. gewidmet der Vaterstadt vom Vincenz Kablik pens. Magistratssekretair im Jahre 1850, s. 694.

cizích daleko převyšoval domácí příslušníky. V následujících letech lze předpokládat obdobný vývoj způsobený mobilitou obyvatelstva za prací. Můžeme předpokládat i nárůst počtu domovsly příslušného obyvatelstva. Růst počtu tohoto obyvatelstva byl zajisté ovlivněn mnoha faktory, jedním z nich byla i kvalita zdravotní a sociální péče.

O vybudování okresního sirotčince se začalo uvažovat již roku 1898, kdy se okresní úřad rozhodl po převzetí městské nemocnice do své správy vybudovat v Pardubicích novou nemocnici a dohodl se s obecním zastupitelstvem, že budova staré nemocnice nacházející se na Bílém předměstí čp. 117 bude po dostavbě nové okresní nemocnice věnována k humánním účelům. Zároveň byl vysloven předpoklad, že stará nemocnice bude adaptována na sirotčinec, protože okres měl fond na zřízení tohoto ústavu ve výši 20 000 zl.⁵¹⁾ Tento fond byl založen okresním zastupitelstvem u příležitosti narození dcery Elišky korunnímu princ Rudolfovi dne 20. srpna 1883. Založený fond dostal název „Sirotčí fond arcikněžny Elišky“.⁵²⁾ Bylo také dohodnuto, že okres po převzetí nové nemocnice zaplatí veškeré likvidní zálohy poskytnuté z obecního důchodu na udržování staré nemocnice, přičemž okres uhradí částku ve splátkách během čtyř let a také, že právo veřejnosti bude přeneseno ze staré obecní nemocnice na novou okresní nemocnici.⁵³⁾

Po otevření nové okresní nemocnice roku 1903 byla zahájena přestavba staré budovy obecní nemocnice tak, aby vyhovovala potřebám okresního sirotčince. Dne 23. listopadu 1903 se okresní zastupitelstvo usneslo, že v roce 1904 otevře okresní sirotčinec arcikněžny Elišky. Budova měla přízemní trakt a novou jednopatrovou přístavbu. Ve staré budově během rekonstrukce byla vyměněna podlaha, došlo k novému nátěru dveří a oken a do každé místnosti byla umístěna nová kachlová kamna. V budově a přístavbě vzniklo celkem 24 místností. K sirotčinci patřilo hřiště a zahrada.⁵⁴⁾ Nacházela se zde i knihovna, která byla rozšiřována z darů dobrodinců. V době volna si tu děti mohly knihy půjčovat. Ústav byl projektován pro 105 sirotek z 67 politických obcí. Každá obec byla povinna přispívat na svého sirotka umístěného v okresním sirotčinci 6 K měsíčně.⁵⁵⁾

Správa sirotčince a výchova dětí byla svěřena Školským sestřám de Notre Dame z mateřince v Horažďovicích,⁵⁶⁾ a to prozatím na 6 let,

51) SOKA Pardubice, AM Pardubice, kart. 109, sign 4/12.

52) PODOLÁK, Josef: *Okresní sirotčí rada pro okres pardubický*. Pardubice 1905, s. 3.

53) SOKA Pardubice, AM Pardubice, kart. 109, sign. 4/14.

54) PODOLÁK: *Okresní sirotčí rada*, s. 3–4.

55) Tamtéž, s. 13.

56) Česká větev školských sester de Notre Dame vznikla roku 1853 v Hyr-

řeholnice se tak staly zaměstnankyněmi pardubického okresu a za svoji činnost pobíraly stanovený plat.⁵⁷⁾ Sirotčinec byl otevřen dne 15. května 1904. Do sirotčince byli přijímáni sirotci obojího pohlaví pouze z pardubického soudního okresu ve stáří od 3 do 14 let. Ve výjimečných případech bylo možné přijmout i mladší dítě. Před přijetím dítěte do ústavu bylo nutné předložit jeho domovský list s potvrzením, že v obci kde naposledy pobývalo, se nevyskytovala nakažlivá nemoc. Dítě zároveň muselo absolvovat lékařskou prohlídku, která měla zjistit jeho zdravotní stav a ověřit vhodnost přijetí do sirotčince. Lékař mohl navrhnout přijetí i do jiného léčebného ústavu. Při přijetí byly upřednostňovány úplně osiřelé děti nemajetných rodičů. Počítalo se rovněž s podporou Zemského sirotčího fondu, protože stanovy umožňovaly přijímání dětí na jeho náklady.⁵⁸⁾

Sirotčinec neměl vlastní školu. Je pravděpodobné, že děti školou povinné navštěvovaly školu U Kostelíčka, která byla postavena v roce 1903. Na samostatný život byly připravovány prací v ústavu. Jednalo se o práce v kuchyni, výpomoc při úklidu, práce na zahradě. Ústav měl malé dílny, kde byli chlapi vedeni k řemeslné zručnosti. Dívky se učily ručním pracím.⁵⁹⁾ Menší děti zůstávaly v sirotčinci pod dozorem školských sester, které se jim věnovaly a připravovaly je na nástup do školy, z toho vyplývá, že v sirotčinci fungovalo vychovávání předškolních dětí na bázi opatrovny. Po škole se děti vracely do ústavu, kde byly vedeny k vypracování úkolů. Nezapomínalo se ani na fyzický stav dětí, pro cvičení a pobyt venku sloužilo hřiště a zahrada.⁶⁰⁾ O zdravotní stav dětí pečoval ústavní lékař, který do sirotčince docházel. Pro nemocné byla v sirotčinci vyhrazena speciální místnost. V případě vážnějšího onemocnění byly děti převezeny do pardubické nemocnice.⁶¹⁾

šově, do Horažďovic se sestry přestěhovaly o rok později (1854). Jednalo se o kongregaci nového typu soustředující se na vzdělávání dívek a výchovu dětí o mládeže. JAKŠIČOVÁ, Dana: *Dcery své doby? Školské sestry sv. Františka, chudé školské sestry Naší Paní a školské sestry de Notre Dame v českých zemích v letech 1851–1938*(1950). Disertační práce, České Budějovice 2010, s. 68 a 71.

57) K působení řádu v sirotčej péči viz JAKŠIČOVÁ, Dana: *Matkami opuštěných? Působení Kongregace Školských sester de Notre Dame v sirotčincích*. *Theatrum historiae* 3, Pardubice 2008, s. 327–336.

58) *Stanovy pro sirotčinec (Vychovatelnu) okresu Pardubického*. Tisk V. Vokolek v Pardubicích. Nákladem Okresního výboru. 1913, s. 5–6.

59) *Stanovy pro sirotčinec*, Pardubice 1913.

60) PODOLÁK: *Okresní sirotčí rada*, s. 3–4.

61) *Stanovy pro sirotčinec*, Pardubice 1913.

Péče o děti byla zajištěna do dovršení čtrnácti let, pak musely opustit brány ústavu. Každé dítě při propuštění dostávalo malou výbavu v podobě oblečení. Ústav se snažil dítěti za pomoci dalších dobročinných institucí zařídit umístění u mistra nebo ve službě, případně najít nějaké pracovní místo. Ne vždy se to podařilo. Propuštění ze sirotčince a ponechání bez dozoru bylo považováno za nebezpečné zvláště pro dívky. Z tohoto důvodu se pardubická chudinská rada snažila, aby ve městě vznikl komitét, dohlížející na děti, které byly propuštěny pro svůj věk z péče sirotčince. Úkolem komitétu mělo být zprostředkování služebních a pracovních míst. Na výzvu reagoval *Dámský pěvecký spolek Ludmila*, který se zavázal, že se postará o další zaopatření dívek.⁶²⁾ Možnosti dámský spolku byly limitovány finančními prostředky, mohl se postarat pouze o několik dívek. Chlapci zůstali bez dozoru. Z těchto důvodů okresní výbor podnítil zřízení nového spolku *Ochrana sirotek*, jehož hlavním cílem byla podpora chovanců, kteří ve čtrnácti letech opustili brány ústavu a péče o sirotky, kteří se nacházeli v péči poručníka. Spolek se měl snažit jim vyhledat vhodná pracovní místa a nadané měl podporovat na studiích. Jednou za čtrnáct dní členové spolku prováděli kontroly u zaměstnavatelů, tím měla být zajištěna kvalitní vyučení a péče o dítě.⁶³⁾ Se všemi bývalými chovanci sirotčince se spolek snažil udržet kontakt, pokud ti o to stáli.⁶⁴⁾

Správou sirotčince bylo pověřeno zvláštní kuratorium. Jeho předsedou musel být člen okresního výboru, dalších pět členů bylo voleno, šestý člen byl důvěrníkem zemského výboru. Dva členové kuratoria mohli být voleni z veřejnosti, v tomto případě se mělo jednat o osobnosti, které se angažovaly ve veřejné dobročinnosti. Při zřízení kuratoria byl kladen zvláštní zřetel na to, aby alespoň jeden člen byl učitelem z povolání. Všichni členové vykonávali svůj úřad bezplatně. Jednou za měsíc se museli scházet k poradám. Porad se mohli účastnit i zřizenci zaměstnaní v sirotčinci, kteří zde mohli vyslovit své stížnosti, případně návrhy na zlepšení. Každý člen kuratoria měl právo kdykoli nahlédnout do úředních knih a spisů ústavu.⁶⁵⁾

Okresní zastupitelstvo se v otázce sirotčince značně angažovalo. O jeho zájmu svědčí různé akce směřované na jeho podporu. Dne 22. dubna 1904 se okresní výbor usnesl požádat ve zdejších časopisech obce i jednotlivce, aby místo věnců a jiných zbytečných dáreků na hroby, věnovali příslušné peněžní

62) SOkA Pardubice, AM Pardubice, kart. 112, sign. 5/19.

63) SOkA Pardubice, OÚ Pardubice, Spolkové záležitosti, kart. 490.

64) Spolek byl ustaven roku 1905 viz PODOLÁK, Josef: *Věnujme více péče sirotkům!* Neodvislé listy, 24. července 1905, číslo 25.

65) *Stanovy pro sirotčinec*, Pardubice 1913.

obnosy na výbavu sirotků opouštějících sirotčinec.⁶⁶⁾ Během pěti měsíců bylo věnováno tomuto účelu 322 K 80 hal.⁶⁷⁾ V říjnu 1904 byla okresním starostou Janem Markalousem zřízena nadace, která činila 1000 K, byla určena na výbavu čtrnáctiletých sirotků odcházejících z péče sirotčince. Dne 27. června 1904 navrhl Jan Markalous, aby byla v okrese zřízena okresní sirotčí rada, která byla založena dne 14. prosince 1904. Okres byl rozdělen do dvaceti obvodů, každý obvod měl svého referenta.⁶⁸⁾ Tímto krokem měla být zlepšena péče o sirotky, kteří se nedostali pro nedostatek místa do sirotčince a byli svěřováni do péče poručníků. Sirotčí rada měla pečovat o to, aby poručníctví bylo svěřováno jen nejlepším občanům. Poručníctví mělo být svěřeno nejprve příbuzným, pokud neexistovali, tak jiným vhodným osobám. Dále měla sirotčí rada upozorňovat okresní soud na poručníky, kteří neplnili své zákonem ustanovené povinnosti. Měla právo navrhnout sesazení poručníka.⁶⁹⁾ Sirotčí rada měla dále pečovat o vzdělání a výchovu sirotků a podávat doporučení okresnímu výboru o tom, kteří sirotci mají být přijati do sirotčince, přičemž starší zanedbané a vzdorovité děti měly být svěřeny řádnému a přísnému pěstounovi a nikoliv sirotčinci. V tomto případě bylo zřejmě myšleno na komplikovanost převýchovy starších dětí a na možnost, že nevychované dítě by mohlo ostatní děti v ústavu vést k nápodobě svých činů a mohlo by tak rozvrátit kolektiv.⁷⁰⁾ Úkolem sirotčí rady bylo podávat okresnímu výboru návrhy, které by směřovaly k zlepšení výchovy a výživy sirotků v sirotčinci. Byla jí také svěřena péče o mladistvé sirotky propuštěné ze sirotčince až do dovršení osmnácti let. Rada se starala, aby se tito sirotci dostali do služeb k řádným lidem a aby se jim nedělo žádné příkoří.⁷¹⁾ Je pravděpodobné, že úkoly spojené s péčí o osiřelé děti byly velmi rozsáhlé a sirotčí rada všechno nezvládala, z toho důvodu byl o několik let později založen zmíněný spolek *Ochrana sirotků*, který převzal některé úkoly sirotčí rady.

Koncem roku 1904 bylo v sirotčinci jen 18 sirotků, což bylo při kapacitě 105 osob málo.⁷²⁾ Nízký počet dětí byl zdůvodňován nevolí domovských

66) Tato výzva byla např. zveřejněna v Neodvislých listech dne 25. června 1904, číslo 25.

67) PODOLÁK, Josef: *Okresní sirotčinec v Pardubicích*, Pardubice 1904.

68) PODOLÁK: *Okresní sirotčí*, s. 7.

69) § 254 občanského zákona z roku 1811.

70) JAKŠIČOVÁ: *Matkami opuštěných*, s. 331–332.

71) PODOLÁK: *Okresní sirotčí*.

72) Z toho 14 pardubických, z ostatních 66 obcí okresu pocházeli jen 4 sirotci. PODOLÁK: *Okresní sirotčinec*, s. 13, viz TÝŽ: *Okresní sirotčí*, s. 7–13.

obcí platit za děti měsíčně ošetřovné. Tento postoj obcí kritizoval Josef Podolák.⁷³⁾ Situace se poněkud zlepšila počátkem roku 1905, kdy v měsíci dubnu bylo v ústavu 25 dětí, z toho 12 chlapců a 13 dívek. Zároveň bylo při ústavu zřízeno dvanáct nadačních míst financovaných Zemským sirotčím fondem.⁷⁴⁾ Ke konci roku 1905 bylo v ústavu již 45 dětí, proto musela být do ústavu přijata další řeholní sestra. Zároveň byly stanoveny poplatky za ošetřování dětí. Ošetřovné za úplné sirotky bylo stanoveno na 20 h za den, za sirotky, kteří měli alespoň jednoho rodiče 40 h, za zanedbané děti, které měly rodiče, měla obec platit plné ošetřovné, jenž bylo vyměřováno individuálně dle drahotní situace.⁷⁵⁾ Jak je vidět, počet sirotků postupně narůstal. Další zprávu máme z dubna 1906, kdy v ústavu bylo 47 sirotků, z tohoto důvodu došlo k rozšíření pracovní dílny zbouráním jedné příčky.⁷⁶⁾ Je pravděpodobné, že až do první světové války se nepodařilo zcela naplnit kapacitu ústavu, protože koncem roku 1906 kuratorium nabídlo dvě místnosti pro účely městské opatrovny. Bohužel další zprávy o pohybu počtu chovanců chybí, nevíme tak kolik chovanců během roku bylo přijato nebo kolik jich bylo propuštěno z ústavu.

Díky nenaplněné kapacitě sloužil pardubický sirotčinec i pro dočasné umístění týraných nebo zanedbávaných dětí. Odejmutí dětí z péče rodičů umožňoval trestní zákoník z roku 1852, který ale přesně neurčoval, jak má péče o odejmuté děti vypadat a kde má probíhat, počítá pouze s tím, že dítěti by měl být ustaven poručník.⁷⁷⁾ Z toho vyplývá, že péče o odňaté děti byla různá. V případě, že v obci existoval ústav věnující se dětem, býval využíván k přechodnému ubytování dětí, do doby než rozhodl soud o dalších krocích. Tímto způsobem byl využíván i pardubický sirotčinec, a to hned po založení, kdy sem byl krajským soudem v Chrudimi poslán mladistvý Ladislav Vodák, kterého týrala hlady a bitím jeho vlastní matka. Anna Vodáková byla obviněna z týrání Ladislava a nezavolání včasné lékařské pomoci k zesnulému synovi Vojtěchovi. Žena byla odsouzena k osmi dnům zostřeného vězení. Otec byl zproštěn viny, ale dle občanského

73) Josef Podolák (1860 – 1905) působil v Pardubicích jako okresní tajemník, zajímal se především o sociální záležitosti. Zemřel roku 1905 na následky zranění utrpěného při honu na zajíce.

74) Neodvislé listy 1. dubna 1905, číslo 13, s. 2.

75) Neodvislé listy, 23. prosince 1905, číslo 51.

76) Neodvislé listy 28. dubna 1906, číslo 17.

77) §§ 413–415, Císařský patent od 7. května 1852, č. 117 ř. z. – zákon trestní o zločinech, přečinech a přestupcích. In: *Zákoník říšský a věstník vládní pro císařství rakouské*. Vídeň 1852, s. 569.

zákoníku mu byla odejmuta otcovská moc. Z důvodu ochrany zdraví byl Ladislav Vodák umístěn v okresním sirotčinci.⁷⁸⁾ Bohužel další zprávy o tomto případě se nedochovaly, a tak se nedozvíme, jak dlouhou dobu Ladislav zůstal v sirotčinci. Popsaný případ svědčí o tom, že pardubický sirotčinec byl využíván jako ochranný ústav, kam dítě bylo umístováno v případě svého ohrožení. Jedním z důvodů jeho zřízení byla prevence proti patologickým jevům. Domnívám se, že tuto funkci i přes svoji nenaplněnost ústav svědomitě plnil. Bohužel o fungování pardubického sirotčince a jeho osudech do vypuknutí první světové války nemáme zprávy. Víme, že v době první světové války došlo k přestěhování ústavu, fungoval i v období první republiky a i po transformaci zdravotní a sociální péče po roce 1948 sloužil jako domov pro děti. Většina pramenů vztahujících se k této instituci je uložena v Okresním archivu v Pardubicích, dále se dochovalo několik článků od Josefa Podoláka. Další zmínky nalezneme v podobě krátkých zpráv v denním tisku, které informují o záležitostech projednávaných v okresním zastupitelstvu, díky nim víme, že sirotčinec od roku 1904 skutečně fungoval a že byl podporován i ze strany pardubické veřejnosti různými dobročinnými dary. Založením sirotčince a sirotčí rady se Pardubice zařadily mezi města s rozvinutější sociální sítí.

Dějiny sociální péče patří k rozvíjeným odvětvím české historiografie. Zaměřili jsme se na sledování vývoje péče o sirotky. Tato péče je sledována od 18. století do první světové války, přičemž zmíněny jsou i tendence péče o osiřelé ve středověku a raném novověku. Těžiště práce je v 19. století, kdy vzniklo nejvíce zákonných ustanovení vztahujících se k sirotčí péči. Snahy o zlepšení sociální péče o sirotky souvisejí s dobovou diskuzí o delikvenci a kriminalitě mládeže, která byla nejintenzivnější koncem 19. století a počátkem 20. století, a se změnou nazírání na dětství.

Trvalo dlouhou dobu, než se podařilo institut sirotčince prosadit. Nárůst počtu těchto institucí spadá do konce 19. a počátku 20. století, kdy stát ve snaze o podporu výstavby vydává nařízení, že vznik sirotčince má financovat především okresní zastupitelstvo. Zřízení ústavu nebylo povinné, a tak zůstalo na benevolenci a finančních možnostech okresů, zda humanitní ústav založí či nikoliv. Významným mezníkem pro rozvoj péče o osiřelé a opuštěné děti byl vznik Zemského sirotčího fondu roku 1902, z něhož mohly být děti na žádost okresu podporovány.

Na příkladu Pardubic jsme se snažili ukázat, co mohlo vést k založení sirotčince a jakým způsobem byla v obci uplatňována některá nařízení

78) Neodvislé listy, 20. srpna 1904, číslo 33 a 10. září 1904, číslo 36, s. 4.

týkající se dozoru nad sirotky. Pardubice počátkem 20. století patřily k rozvíjejícím se průmyslovým městům se značným nárůstem populace. Zvýšení počtu sociálně nižších vrstev obyvatelstva vyvolalo potřebu lépe se postarat o sirotky pocházející z těchto vrstev. Vznik sirotčince souvisí se společenskou poptávkou, kdy byl tento ústav vnímán jako spolehlivější instituce dozoru na výchovu dítěte než instituce poručnická, při které v mnoha případech byly děti odkázány samy na sebe.

Sirotčinec v Pardubicích vznikl roku 1904. Zároveň v této době vznikla ve městě sirotčí rada, která měla za úkol dohlížet na sirotky v poručnické péči, starat se o ty, kteří ve čtrnácti letech opustili brány ústavu a doporučovat děti k přijetí do sirotčince. Kromě sirotčí rady o sirotky pečoval spolek *Ochrana sirotků* a zpěvácký spolek *Ludmila*. Jak je vidět tak sirotčinec byl různými způsoby podporován i ze strany obyvatelstva.

Dá se říci, že ještě počátkem 20. století stát počítal s existencí různých filantropických spolků, které měly spíše než on plnit funkci sociálního zabezpečení. Nezodpovězenou otázkou zůstává, zda zřizování sirotčích rad u měst této kategorie bylo obvyklé a kolik měst v českých zemích zřídilo podobný spolek, který měl dohlížet na péči o sirotky.

Okresní sirotčinec v Pardubicích se kromě péče o sirotky specializoval na výchovu zanedbaných dětí. Z tohoto hlediska plnil funkci vychovatelny. V ústavu mělo dítě změnit své chování a zároveň mu zde bylo poskytnuto základní vzdělání. Přestože byl ze strany okresního zastupitelstva značně podporován, do první světové války se nepodařilo zcela naplnit jeho kapacitu. Což by mohlo svědčit jednak o nízkém povědomí okolních obcí o existenci ústavu, případně o nedostatku peněz, které tyto obce byly ochotny vydat na zabezpečení sirotka. Péče poručníka či chození po stříde bylo levnější než ústavní péče.

Před první světovou válkou se podařilo zřídit při ústavu nadační místa financovaná Zemským sirotčím fondem. Získání finančních prostředků z tohoto fondu svědčí o schopnosti okresního výboru vyjednávat a o tom, že sirotčinec byl vnímán jako důležitá instituce sloužící k prevenci sociálně patologických jevů, jako byla delikvence a kriminalita mládeže.

Skupinová fotografie dětí z Okresního sirotčince se Školskými sestrami de Notre Dame, nedat.
Sbírka fotografií Východočeského muzea v Pardubicích,

THE DEVELOPMENT OF ORPHAN CARE IN BOHEMIA AND THE DISTRICT ORPHANAGE IN PARDUBICE TO 1914

The article deals with the social services for orphans, and it also mentions similar types of care in the Middle Ages and the Early Modern Period and the legislation of the 19th century. The gist of the work is the 19th century, and the problematic issues of orphan care are being traced up to the year 1914. It further dwells on similar services for poor orphans and the inception of a new type of institutions – the orphanages. By giving an example of the establishment of Pardubice's District Orphanage, it attempts to show what could have led to the founding of the institution and what type of care was provided to the admitted orphans, as well as admission criteria. A mention is also given to the associations that were following up on the children who had passed through Pardubice's orphanage system.